

Анализ обращений носителей русской культуры к аналогиям, отсылающим к басенным текстам, говорит о том, что многие басенные герои и басенные сюжеты «живут» в сознании людей. Отсюда частотность фиксации в текстах НКРЯ конструкции *как в басне*. «Грамматическое» включение сравнительной конструкции *как в басне* в структуру художественных и газетных текстов вариативно. Как в художественных, так и в газетных текстах аналогия с басней используется с оценочной и изобразительно-выразительной целью. Большое количество текстов, в которых используется сравнительная конструкция *как в басне*, свидетельствуют об актуальности отраженных в баснях идей.

Литература

1 Национальный корпус русского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ruscorpora.ru/search-main.html>. – Дата доступа: 03.05.2019.

УДК 811.161.3'42:398.92(=161.3):316.7

А. М. Андрэйкавец

КУЛЬТУРНАЯ ИНФАРМАЦЫЯ БЕЛАРУСКІХ ФРАЗЕАЛАГІЗМАЎ З КАМΠΑНАНТАМ ПЕРШЫ

У артыкуле з пазіцыі лінгвакультуралагічнага асвятлення моўных адзінак робіцца спроба апісаць фразеалагізмы беларускай літаратурнай мовы, устанавіць старажытнейшыя ўяўленні пра парадкавы лічэбнік першы і яго ролю ў фарміраванні семантыкі і сімвалікі фразеалагізмаў за кошт той культурнай інфармацыі, якую скрыта даводзіць кампанент першы і вобраз гэтай адзінкі мовы.

Агульнавядома, што без мовы як універсальнага захавальніка культуры цяжка, практычна немагчыма атрымаць веды пра свет. Мова, бяспрэчна, з'яўляецца найкаштоўнейшым скарбам кожнага народа, крыніцай ведаў аб гісторыі краіны і асаблівасцях светапогляду нашых продкаў. Менавіта праз мову ўвогуле і праз яе ўстойлівыя адзінкі, у тым ліку, і асабліва праз фразеалагізмы як самыя «культураносныя» адзінкі кожнай мовы, у прыватнасці, мы даведваемся пра характар заняткаў народа, яго маральна-этычныя і эстэтычныя нормы, жыццёвы і духоўны вопыт. Менавіта гэтым тлумачыцца ўвага лінгвістаў у апошні час да фразеалагізмаў, той культурнай канатацыі гэтых адзінак кожнай мовы, паколькі, па-першае, фразеалагічнае значэнне істотна адрозніваецца сваёй ускладненасцю, якая абумоўлена не толькі своеасаблівым сімбіёзам семантычных і кагнітыўных ярусаў, але і тым, што «фразеалагізмы – моўныя і культуралагічныя знакі другаснай намінацыі» [1, с. 19]; па-другое, фразеалагізмы ствараюцца не з мэтай назваць, а вызначыць істотнае ў жыцці народа і даць яму ацэнку.

У выніку фразеалагізмы істотна адрозніваюцца ад лексічных і іншых устойлівых адзінак мовы паводле многіх паказчыкаў, у першую чаргу паводле свайго ўтварэння і значэння, а ў большай ступені паводле выразнай ацэнкі, эмацыйнасці, стылістычнай маркіраванасці, вобраза, унутранай формы. І асаблівую ролю ў стварэнні гэтых паказчыкаў і найперш вобраза адыгрывае адбор кампанентаў, ці складнікаў, фразеалагізмаў.

У сувязі з узмацненнем цікавасці да ўсёй інфармацыі фразеалагізмаў як адзінак асобнага тыпу другаснай інфармацыі па-новаму разглядаюцца іх складнікі, ці кампаненты. Кампанент – гэта структурная адзінка, адзін са складнікаў мінімум двухкампанентнага фразеалагізма як раздзельнааформленай адзінкі, цэласнасць значэння якога дасягаецца поўным ці частковым пераасэнсаваннем.

З ліку фразеалагізмаў паводле агульнай тэматычнай прыналежнасці кампанентаў нас зацікавілі тыя, што вызначаюцца кампанентамі-лічэбнікамі, напрыклад, фразеалагізмы з кампанентам *адзін, два, тры, чатыры, першы, другі*. Іх выбар і ўтварэнне фразеалагізмаў з лічбавымі кампанентамі мае свае асновы, паколькі пры наяўнасці адносна невялікай колькасці лікаў іх найменні з'яўляюцца аднымі з самых таямнічых у сістэме сімвалаў, створаных чалавекам. Свет лічбаў, з аднаго боку, бясконцы, з другога боку – абмежаваны наборам адзінак, у якія чалавецтва ўклала асноўны сэнсавы змест бытавой і абрадавай практыкі.

Паняцце лічбы ўзнікла ў старажытныя часы і развівалася ў працэсе развіцця чалавецтва. Сфера дзейнасці чалавека пашыралася і – адпаведна – пашыралася кола выкарыстання лічбаў. Яны трапілі ў паўсядзённае жыццё людзей, у тым ліку – у маўленчую практыку, увайшлі ў склад фразеалагізмаў.

Зразумела, што кожны лік меў свой лёс, сваю культуралагічную сферу ўжывання, свой зямны або касмічны рытм запатрабаванасці. І найменні лікаў скарыстаны ў фразеалогіі досыць шырока. Сярод усіх фразеалагізмаў з лічбавым кампанентам важнае месца займае кампанент *першы*, які ў свабодным выкарыстанні адносіцца да парадкавых лічэбнікаў і пачынае гэты рад адзінак. Толькі ў складзе фразеалогіі беларускай літаратурнай мовы намі выдзелена каля 40 фразеалагізмаў з кампанентам *першы* [2], што сведчыць пра значную ролю лікавай адзінкі, якая набыла сімвальнае значэнне. Замацаваная сімволіка і характэрная эмацыянальнасць за гэтым лікавым кампанентам і была асновай для ўтварэння фразеалагізмаў, якім і была перададзена. У выніку фразеалагізмы з кампанентам *першы* набываюць сваё сімвальнае значэнне і выступаюць як сімвалы, эталоны і стэрэатыпы.

Так, фразеалагізмы *на першым плане* ‘важнейшы за ўсё, вышэй за ўсё’; *зорка першай велічыні* ‘вельмі славыты ў якой-небудзь сферы дзейнасці чалавек’; *першай маркі* ‘самы заўзяты, надзелены самымі кепскімі якасцямі (махляр, жулік, злодзеі і пад.)’; *іграць першую скрыпку* ‘займаць галоўнае становішча ў чым-н.’ выяўляюць сімволіку самага адметнага ў чым-небудзь. Заўважым, што гэта можа быць адметнасць важнейшага паказчыка як са станоўчай характарыстыкай і ацэнкай, прыкладам чаго можа быць фразеалагізм *зорка першай велічыні*, які вызначае чалавека з яго найлепшымі ўласцівасцямі; так і з адмоўнай, як у фразеалагізме *першай маркі*, які вызначае найгоршую якасць, характарыстыку чалавека-махляра, жуліка, злодзея.

У мнагазначных фразеалагізмах кожнае з двух значэнняў можа несці як агульную дадатную ацэнку і характарызавацца станоўчай канатацыяй, калі фразеалагізм у абодвух значэннях выступае сімвалам самага лепшага, узорам (напрыклад, *першая скрыпка* – 1) ‘самая галоўная, найбольш уплывовая асоба ў якой-н. галіне, справе і пад.’; 2) ‘галоўная, кіруючая, вядучая роля ў чым-н.’), так і адмоўную ці нават супрацьлеглую ацэнку і негатыўную канатацыю (напрыклад, *першай гільдыі* – 1) ‘найвышэйшай якасці, адметны (майстар, штукар і пад.)’; 2) ‘самы заўзяты, з крайнім праяўленнем якіх-н. якасцей (махляр, дармаед і пад.)’. І тады можна гаварыць, што кампанент *першы* выяўляе сваё значэнне ‘самы лепшы, выдатны’ з яго станоўчым ці адмоўным канатацыйным напластаннем [3, с. 247].

Адзначым, што надзвычай высокі семантычны статус паняцця *першы* ў славянскіх народаў прадвызначаўся яшчэ і класічным прынцыпам народнай светапогляднай канцэпцыі: *Як пачнеш, так яно і будзе*. Ці ў аснове многіх фразеалагізмаў з кампанентам *першы* выяўляецца архетыпічная супрацьлегласць *пачатак – канец*. Менавіта гэта стала асноўным пры ўтварэнні групы фразеалагізмаў: з *першага слова* ‘адразу ж, з самага пачатку размовы’; з *першага знаёмства* ‘адразу ж, пры першай сустрэчы’; з *першага погляду / позірку* 1) ‘адразу ж’, 2) ‘як на першае ўражанне’; з *першых крокаў* ‘з самага пачатку якіх-н. дзеянняў, якой-н. дзейнасці’; з *першых рук*

‘непасрэдна ад сведкі, відавочніка; з самых дакладных крыніц (атрымліваць якую-н. інфармацыю, даведвацца, чуць і пад.)’. Ва ўсіх прыведзеных фразеалагізмах кампанент *першы* часткова захоўвае сваё зыходнае значэнне – ‘які з’яўляецца, здараецца, адбываецца ў самым пачатку чаго-небудзь’.

Як відаць, кампанент *першы* з яго семантыкай і набытай сімволікай як асобнага слова яшчэ ў дафразеалагічны перыяд яго існавання паслужыў асновай для стварэння вобразаў, у выніку чаго і былі ўтвораны фразеалагізмы. Кампанент *першы* ў складзе фразеалагізмаў не толькі часткова захоўвае сваё значэнне, выступае апазнавальным крытэрыем парадку пералічэння, першачарговасці, важнасці, асноўнага, але і сваю сімволіку, якой надзяляе ўтварэння фразеалагізмы як другасныя адзінкі мовы з іх роляй ацаніць, выразіць эмоцыі і ўздзейнічаць.

Літаратура

1 Мокиенко, В. М. Когнитивное и акогнитивное во фразеологии / В. М. Мокиенко // Фразеология и когнитивистика: материалы 1-й Междунар. науч. конф. (Белгород, 4–6 мая 2008 года): в 2 т. / отв. ред. проф. Н. Ф. Алефиренко. – Белгород: Изд-во БелГУ, 2008. – Т. 1. Идиоматика и познание. – 362 с. – С. 13–26.

2 Лепешаў, І. . Слоўнік фразеалагізмаў: у 2 т. Т. 1: А–Л / І. Я. Лепешаў. – Мінск: Беларус. Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – 672 с. ; Т. 2: М–Я / І. Я. Лепешаў. – Мінск: Беларус. Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – 704 с.

3 Глумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5-ці т. Т. 4: П–Р. / [рэд. тома Г. Ф. Вештарт, Г. М. Прышчэпчык]. – Мінск: Гал. рэд. Беларус. Сав. Энцыклапедыі, 1980. – 768 с.

УДК 821.162.1-31

Ю. А. Арэшка

ВОБРАЗ ФРАНКІ Ў КАНТЭКСЦЕ ЖАНОЧЫХ ВОБРАЗАЎ АПОВЕСЦІ ЭЛІЗЫ АЖЭШКІ «ХАМ»

У артыкуле прааналізавана аповесць Элізы Ажэшкі «Хам», на прыкладзе якой асэнсаваны вылучаныя тыпы беларускіх жанчын. Даводзіцца нестандартнасць вобраза Франкі, якая не ўпісваецца ў асяроддзе беларускіх сялянак. Сцвярджаецца, што вобраз Франкі парушае традыцыйныя стэрэатыпы жаночасці, герайня пражывае асабістае жыццё па сваіх правілах.

Паказальна, што ў большасці сваіх твораў Э. Ажэшка вялікае месца адводзіць жаночым вобразам. Амаль што ў кожнай аповесці адной з асноўных тэм з’яўляецца менавіта тэма жанчыны. Па словах С. Ганчар, «пісьменніца імкнецца стварыць новы жаночы ідэал – вызваленая з няволі саслоўных традыцый, самадастатковая жанчына, якая знайшла ў сабе сілы пачаць самастойнае жыццё» [1, с. 9]. Не з’яўляецца выключэннем і аповесць «Хам». Аўтарка адыходзіць ад вобраза традыцыйнай беларускай жанчыны, імкнецца выпягнуць жанчыну з ценю і адвесці ёй цэнтральнае месца. Разгледзім вобраз галоўнай герайні Франкі ў кантэксце традыцыйных вобразаў беларускіх жанчын XIX ст.

У творы апавядаецца аб тым, што самотны рыбак сярэдніх гадоў Павел воляй выпадку сустракае Франку. Вось якой ён убачыў яе ў першы раз: «<...> напаўраздзетая жаночая постаць з жаласна працягнутымі рукамі выглядала ў ружовым святле раніцы